

SLOVENCİ V HABSBUŘŠKI MONARHIJI V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

Razsvetjenske reforme in slovenske deŹele v 2. polovici 18. stoletja in v začetku 19. stoletja

Pojem razsvetljenstvo in razsvetjeni absolutizem:

Razsvetljenstvo ali racionalizem. Je novo kulturno, duhovno in filozofsko gibanje v 18. stoletju, temeljilo je na razumu. Človeški razum je postavil pred tradicijo in religijo. Z znastvenimi odkritji je človeška misel omajala dotlej veljavne poglede na državo, družbo, gospodarstvo. Nove predstave o družbi in državi, namesto starega pojmovanja o boŹanskem izvoru kraljeve oblasti in vodilni vlogi plemstva je postavilo spoznanje o svobodi in enakosti med ljudmi, država kot družbena pogodba, enakost namesto privilegijev, gospodarska svoboda namesto merkantilizma. Človeka postavlja kot naravno in razumno bitje, ki ni odvisno od BoŹje milosti, ampak je sposobno s svojimi močmi določati potek svojega življenja. Tabula rasa – človek je ob rojstvu nepopisan list papirja. Naravno pravo – raum ljudi uči, da smo vsi ljudje enaki in rojeni svobodno, zato se je pojavilo načelo enakosti.

John Locke (naravne pravice človeka): pravica do življenja, pravica do sreče in svobode in pravica do lastnine.

Francoski razsvetljenci:

- o Voltaire (1699-1778) Bil je za razsvetljenega vladarja.
- o Montesquien (1689-1755) Delo »Duh zakona«. Zavzemal se je za delitev oblasti – zakonodajna, izvršna, sodna.
- o Jean Jacques Rousseau (1712-1778) Delo »Družbena pogodba« (Ljudstvo, kot edini nosilec oblasti. DrŹavo je utemeljil kot pogodbo med ljudmi. Posameznik, ki se je podredil skupni volji ne izgubi ničesar, ker svoje pravice odstopi družbi, saj soudeleŹen v oblasti in zato podrejen samemu sebi. Svoboda ljudi je v tem, da se ravnajo po zakonih, ki so jih sami postavili. Rousseau je zagovarjal model demokratične drŹave.)

Ekonomska teorija 17. stoletja

- o Merkantilizem (lat. mercator – trgovec) To teorijo je razvil francoski minister Colbert (Ludvik XIV.). ekonomska teorija, ki jo vodi drŹava. Povdarek je na zunanji trgovini – da mora biti izvoz večji od uvoza (denar ostane v drŹavi), razvija se domača proizvodnja (zaščita – zaščitne carine).
- o Fiziokratizem je ekonomska 18. stoletja – razsvetljenstva (nosilec bogati meščani; lat. physis – narava, krale – vladati). To teorijo uvede Quesnay. Zahteval je gospodarsko svobodo (liberalno gospodarstvo). Uvede agrarno reformo, izboljšanje kmetovega položaja. Trdili so, da trgovina ne ustvarja novih vrednot. Edino produktivno je kmetijstvo, ki ustvarja resnične vrednosti – zahtevali so osvoboditev kmeta, obdavčenje privilegieranih stanov, odpravo najvišjih cen Źita;

Enciklopedija

(ključ) V Franciji so razsvetljenci zbrali tedanje znanje v enciklopediji znanosti, umetnosti in obrti, izhajala je od 1751 do 1773. na čelu je bil Denis Diderot.

Razsvetljenci so kritizirali:

- o Absolutizem
- o Fevdalizem
- o Privilegije plemstva, prevelik vpliv Cerkve v Źolstvu in politiki.

Razsvetljeni absolutizem

Kot poskus reforme fevdalnega reda. Razsvetljeni vladarji so se imeli za sluŹabnike ljudstva, niso odpravili fevdalizma in absolutizma. Vladarji so z reformami hoteli povečati dohodke, odpraviti privilegije plemstva in duhovščine. Največ so spremenili na vojaškem,

gospodarskem področju. Izvedli so upravne, sodne reforme. Dvignili izobrazbeno raven prebivalstva. Ker so bile reforme v smislu razsvetljenskih idej opravljene v vrsti absolutističnih držav govorimo o razsvetljenemu absolutizmu.

Razsvetljeni vladarji:

- o Pruski kralj Friderik II. Veliki (1740-1796)
- o Ruska carica Katarina II. Velika (1762-1796)
- o Habsburška vladarja Marija Terezija (1740-1780) in Jožef II. (1780-1790)

Razsvetljenske reforme Marije Terezije in Jožefa II., ki so spremenile slovensko podeželje (večja produktivnost – večji davki):

- o Terezijanski kataster (1751) je ločil podložniško kmečko zemljo od gosposke posesti, zaradi prehoda na obdavčenje dotlej privilegiranega, dominikalnega dela zemljiške posesti.
- o Jožefinski kataster (1787) je uvedel enako obdavčenje kmečko in gosposke posesti (bolj pravično razdelil davčna bremena med kmeta, plemstvo in duhovščino). Podložniki so se lahko v sporu z zemljiškim gospodom obrnili na po posebna sodišča.
- o Robotniški patent – z njim je Marija Terezija omejila tlako na 3 dni v tednu.
- o Podložniški patent (nevoljniški patent) – (1782) je Jožef II. daroval kmetom osebno svobodo, ker je manjkalo delovnih rok v mestih – manufaktura. Kapitalistična proizvodnja (fiziokratizem) – kmečki otroci so se zaposlili v manufakturi ali odšli v šole – na ta način so povečali narodni dohodek.

Spremembe na Slovenskem podeželju (so pravi izraz doživele z novostimi v kmetijstvu):

- o Uvajanje hlevske živinoreje in opuščanje prahe – ukinjajo 3 letno kolobarjenje (10-18 st.)
- o Uveljavitev detelje – hrana živini – napreduje hlevska živinoreja
- o Uvaja se krompir, koruza, buče
- o Uvajanje sadjarstva (jabolka, hruške, slive, češnje, breskve, orehi, ribez)
- o Vrtovi (česen, čebula, korenje, hmelj, konoplja, lan)
- o Čebelarstvo – med kot sladilo (Anton Janša – kranjska čebela)

Ustanavljanje kmetijskih družb – glasilo

Cilj družb je bil umno gospodarjenje (naloga je, da bi kmeta pridobile za to, da bi začeli uvajati novosti/postopke). Kmetijske družbe so pospeševale izsuševanje in načrt za izsušitev Lj Barja je opravil slovenski jezuit Gabrijel Gruber (arhitekt – 1740-1805) – Grubarjev prekop, Grubarjeva palača – slo. arhiv.

Zunanja podoba vasi:

Namesto lesenih hiš so kamnite (zidane), zraven hiš so postavljali gospodarska poslopja. Kmetje so bolj poskrbeli za notranjost bivališč – lepše pohištvo, večja higijena, boljša prehrana.

Neagrarna dejavnost kmetov (konec 18. st.)

Kmetje so se poleg kmetijstva ukvarjali še z trgovanjem (merkantilizem) in fužinarstvom ter rudnarstvom. V bližini rudnikov so nastajala rudarska naselja, tako tudi pri fužinah. V deželi Koroški (največ rudniških obratov za izkop železa, svinca, cinka. Idrijski rudnik – živo srebro (1572 – podržavljen).

Fužinarstvo (gorenjski rudniki – Železniki, Kropa, Javornik, Jesenice, Bohinj; in topilnice) topili in pridelovali so železo, izdelovali so žico, žeblice, železno posodo, rešetke, sekire, sablje, puške (Borovlje); Javorniške železarnice so izdelovale 6. vrst odličnega jekla – izvažali so v Benetke za sidra, ladje, topovske krogle.

Jurij Vega (konec 18.st.) matematik, izumil je bombni možnar.

Na Kranjskem je bila močna družina Zois, lastnik fužin v Bohinju, Javorniku, Misinji. Imeli so 3 plavže: Savski, Javorniški, Misinjski. Znana je po uvajanju tehničnih novosti v proces taljenja rude – visoke talilne peči.

Položaj kmeta:

Med njimi so obstajale premoženjske razlike (po velikosti zemlje):

- o Grunti (6-8 do 15 ha), ½ in ¼ grunti
- o Kajžarji (nastale z delitvijo gruntov, nastale na srenjskem zemljišču (skupni pašniki), imeli so del zemljišča za hišo, preživljali pa so se z neagrarno dejavnostjo (vaška obrt, podeželska trgovina, drvarjenje, oglarjenje, prevoznitvo, delo za založnike, dninarji (kmetijski delavci);)
- o Gostači (bili so popolnoma brez zemlje, vaški reveži, ki so si iskali zaslužka pri bogatih kmetih, manufakturah)

Domača obrt:

Na založniški, kapitalistični način proizvodnje. Škofja Loka – platninarstvo, Idrija – čipkarstvo, Domžale – izdelovanje slamnikov, Goriško področje – svilarstvo; Ustanovljeno je bilo tudi nekaj manufaktur (sukna, svile, platna, stekla, papirja).

Promet in regulacija rek:

Cesta prek MB, Celja, LJ je povezovala Dunaj, Trst in Rijeko.

Pornetne reke: Ljubljana, Sava, Drava (regulacija rek).

Vloga Trsta:

Postal je izhodišče tranzitne trgovine, čez slovenske dežele. Trst je bil trgovsko pristaniško središče (okno v svet). Slovenci (doseljeni delavci, nosači, obrtniki, služnjičad, delavci v manufakturah), Nemci in Italjani (podjetniki, uradniki).

Začetki narodnega prebujanja:

- o Marko Pohlin (l. 1768 je objavil slovnico Kranjskega jezika – Kranjska Gramatika)
- o Janezeisti (pristaši jožefinskih reform – zavzemajo se za versko toleranco, prenos pravic Cerkve na državo, zaplemba njihovega premoženja, podržavljenje šolstva; osrednja osebnost Jurij Japel – slovničar (drugič prevedel biblijo);)
- o Blaž Kumerdej (izdal načrt o poučevanju v O.Š. v Slovenskem jeziku)
- o Baron Žiga Zois (mecen, vele trgovec, podjetnik, literat, okoli sebe je izbral izobražence – Zoisov krožek (Linhart (zgodovinar), Vodnik (Pesmi za pokušino, Lublanske novice), Kopitar (slovničar);)

Ilirske province

Vzroki za ustanovitev:

- o Vojaški (Avstrijo odrezati od morja, ker ni upoštevala celinske zapore)
- o Gospodarski (kopenska povezava s Turškim cesarstvom – bombaž)

Katere slo. dežele so bile vključene v ilirske province?

- o Zah. Koroška (brez Celovca)
- o Kranjska
- o Istra (Goriška)

Vloga LJ v Ilirskih provincah:

Bila je glavno mesto, v njej je imela vlada z generalnim guvernerjem na čelu svoj sedež (maršal Marmont); finančno in pravosodno središče.

Država je bila razdeljana na & provinc in 1 vojaško, provincam so načelovali intendali, nižje upravne enote so bile okraji ali distriki in občine.

Francoski ukrepi (na naših tleh, ki so okrepili razvoj narodne zavesti):

- o Ustanavljenje O.Š., gimnazij, univerzitet;
- o Časopisi v slovenščini, šolske knjige;
- o Dvojezični uradni list;

Reforme, ki so jih izvajali Francozi:

V upravi, sodstvu, prometu; Funkcije fevdalcev v upravi in sodstvu so bile odpravljene. Napoleonov zakonik je uvedel enakost pred zakonom. Pouk je potekal v domačem jeziku (Vodnik hvali Francoze). Promet – preusmerjena trgovina (cesta Rijeka – Karlovac).

Trajen pomen Ilirskih provinc:

- o Krepitev narodne zavesti.
- o Na idejo Ilirskih provinc se je kasneje navezala misel o zedinjeni Sloveniji.

Ponovno pod avstrijsko oblastjo
--

Predmarčna doba (od Dunajskega kongresa (1815-1848) – revolucija

Dunajski kongres:

Po Napoleonovem padcu, so se vladarji zmagovitih držav zbrali (Avstrija - Franc II, glavno besedo je imel kanclec von Metternich; Prusija – Friderik Viljem III; Rusija – Aleksander I), da bi določili nova razmerja sil v Evropi, obnovili stari red (fevdalizem), stare absolutistične čase. Dunajski kongres je vrnil na prestole stare vladarske družine (legitimizem).

Ozemeljske spremembe:

Avstrija dobi nazaj oblast nad Italjanskimi deželami (Lombardija, Benečija) in ozemlje Ilirskih provinc. Nemško cesarstvo je zamenjala Nemška zveza. Nizozemska je dobila Belgijo, Luksemburg. Rusija je dobila Finsko in osrednji del Poljske. Italija je bila razdeljana na 8 držav.

Sveta zveza ali aliansa je vojaško – politična zveza, ki so jo oblikovale 3 države:

- o pravoslavna Rusija
- o katoliška Avstrija
- o protestantska Prusija

Nastala je iz strahu pred liberalnimi (zahteva ustavo, enakost pred zakoni, svoboda govora, tiska, mišljenja, gospodarska svoboda) in nacionalnimi gibanji (ta pa zahteva osvoboditev narodov izpod tuje oblasti in za združitev naroda v eno smo državo).

Aliansa je hotela obdržati absolutizem in fevdalizem, zato je imela vlogo žandarja, izvajala je vojaške posege, cenzuro, vojaški nadzor.

Kongres svete zveze je bli v LJ (1821), tu so sklenili, da bodo avstrijske čete zatrle revolucionarni nemir v Piemontu in Neapeljskem kraljestvu. Upor so zadušili.

Gospodarstvo v Slovenskih deželah:

Čas Metternichovega (reakcionar – privrženec starega) absolutizma – cenzura, vojska, vohunjenje.

Prva polovica 19. stol.:

- o začetki industrializacije (uvajanje parnih strojev, nastale so prve parne predilnice: Ajdovščina, LJ, Prebold)
- o prvi parniki v Trstu (1818)
- o parni stroj v LJ rafineriji sladkorja (1835), stroji za varjenje piva, prva strojna papirnica Vevče (1842)
- o kovinska industrija:
  - železarna Prevalje (1836) je prva uvedla pudlanje (pridobivanje jekla z pridobivanjem ogljika) – za železniške tračnice
  - rudnik premoga – Leše pri Prevaljah
  - livarna pri Lipnici (valjarna in livarna železa – z prvo valjarno pločevine)
  - livarna Dvor pri Žužembergu (v lasti Auerspergov)
  - rudnik svinca v Mežici in Črni na Koroškem

Manufakturne proizvodnje:

Steklarska, papirniška, usnjarska, puškarska, tekstilna, železarska;

Založniški način:

Platninarstvo, svilarstvo, čipkarstvo, slamnikarstvo;

Promet:

Gradnja in vloga J železnice – začetek gradnje železnic od Dunaja do Trsta, prek naših krajev (močan vzvod za industrijsko proizvodnjo). Leta 1846 je bila zgrajena do Celja, leta 1849 do LJ, leta 1857 pa do Trsta – izjemen gradbeno in arhitekturni dosežek (Borovniški viadukt).

Pravni položaj kmeta:

Zemlja še vedno ni bila kmetova last (do 1848), položaj se izboljša, število prebivalcev raste.

Družbene posledice:

Nastanek domačega meščanstva, ki je obogatelo s trgovnajem, obrtjo in oderuštvom.

Narodno gibanje v predmarčni dobi

Avstrija je štela 35 milijonov prebivalcev. **Narodna različnost:** Nemci, Madžari, Slovani (Čehi, Slovaki, Poljaki, Rusi, J Slovani (Slovenci, Hrvati, Srbi)), Romuni – šteli so toliko jezikov kot narodov. **Verska različnost:** katoliki, kalvinci (Madžarska), protestantje (Slovaška), pravoslavci (Srbi, Romuni). Druge značilnosti: različen zgodovinski razvoj/tradicija.

Kako je Metternichov absolutizem vplival na narodne pravice nenemških narodov?

Dopuščal je kulturno in jezikovno dejavnost:

Na literarnem področju je na Slovenskem nastalo veliko del (k temu je prispevala abecedna vojna ali črkarska vojna – metelčica in dančica – oba sta pepovedana, vojna se konča v korist bohorčice, ki je izpodrinila gajica (do leta 1848).

Literarna dela so izhajala v Kranjski čebelici (Prešernov krog); objavili so jih tudi v Bleiweisovih kmetijskih in rokodelskih novicah – začel je izvajati l. 1843, urednik: Janez Bleiweis.

– Bleiweisov krog (konzervativni tabor, vodil ga je Bleiweis, zavzema se ohranitev starega fevdalno – absolutističnega reda; vso pozornost je posvetil kmetu in malemu obrtniku – hoče da bi se Slovenci gospodarsko dvignili – treba je izobraziti kmeta – ta krog je krepil narodno zavest; Koseski (pesnik);)

– Prešernov krog (demokratični tabor – se je zavzemal za (uvajanje) liberalno – demokratične nadzore; politični cilji demokratičnega tabora je izražen v Zdravljici – Slovenci naj si pridobijo svobodo; Slovence poziva na boj za neodvisnost; obračal se je na meščane – izobražence; slovenski jezik je treba povzdigniti na raven evropskih jezikov; deloval je na literarnem, političnem, nacionalnem področju – ilirizem (L.Gaj);)

Revoluciarno leto 1848 – meščanske revolucije

Vzroki za revolucijo (marčna revolucija – 1848 na Dunaju):

- 1) Gospodarske krize, ki jih spremljajo slabe letine, bil je slabši socialni položaj delavstva in slabši položaj kmeta.
- 2) Nezadovoljstvo z obstoječim političnim in družbenim sistemom (neuresničevanje liberalnih zahtev meščanstva – ustave, enakost pred zakonom, svoboda govora).
- 3) Zahtevali so ustavo (liberalni parlament – odprava absolutizma); kmetje zahtevajo odpravo fevdalnih obveznosti (tlaka, dajatve).

Dosežki:

Kancler Metternich je odstopil (odprava absolutizma), cesar je obljubil ustavo, splošno volino pravico, razglasil svobodo tiska, govora, imenoval liberalno vlado;

Ustavni razvoj

Državni zbor se je prvič sestel sredi l. 1848 in je o ustavi razpravljal vse do marca l. 1849. Toda ustave državni zbor ni sprejel, ker se niso mogli zediniti kako urediti habsburško

monarhijo. Aprila l. 1848 je bila uvedena oktoberska ustava. Maja 1848 je cesar ukinil ustavo. Oktobra 1848 je Dunaj zasedla cesarska vojska pod vodstvom kneza Windischgratza in Hrvaškega bana Jelačića. Novo avstrijsko vlado je sestavil Felix Schwarzenberg, sledila je menjava na prestolu (cesarja Ferdinanta zamenja Franc Jožef). Vlada F. Sshwarzenberga je razglasila spomladi oktorirano ustavo, ki je pomenila obnovo absolutistične oblike vladanja.

Odprava fevdalizma:

Državni zbor na Dunaju je 7. septembra 1848 sprejel skleo o zemljiški odvezi, ki je kmetom omogočil dobiti zemljo ob plačilu odškodnine (odpravljene so bile vse dajatve, vključno s tlako in ostalimi bremenami). Zakon o zemljiški odvezi je razglasil cesar Ferdinand I., zato kmetje v revoluciji nič več ne sodelujejo, ker so mislili, da so dobili zemljo od cesarja.

Pomlad narodov:

Prvi slovenski politični program na Dunaju 20. april 1848 (objavljen v Novicah).

Vseslovanski kongres v Pragi:

Narodni program Čehov – (maj 1848) je prišlo kot odgovor na frankfurtski vsenemški kongres. Na njem Slovani oblikujejo svoja stališča (formirali so program avstroslavizma – habsburška monarhija naj se preuredi v zvezno državo – federalizem; Avstrija naj da Slovanskim narodom avtonomijo). Češki narodni voditelj Palacky. Narodni program Madžarov – revolucionar Lajaš Kossuth (zahteva smostojno vlado in ustavo). Dunajska vlada je Madžarom pouščala tako dolgo dokler ogrski državni zbor ni zahteval samostojne ogrske vojske, kar cesar zavrne. Hrvaški voditelj Jelačić.

Frankfurtski parlament:

Maja 1848 s ciljem ustanoviti enotno zedinjeno Nemčijo oz. po katerem konceptu naj bi se združili. Prisotna sta bila dva koncepta:

- 1) Malonemški (združitev Nemčije pod Prusijo brez Avstrije)
- 2) Velikonemški (država, v kateri bi bili tudi nemško govoreči deli Avstrije, Habsburžani naj bi bili nemški cesarji, toda Avstrija se noče razbiti in odcepiti od svojih nenemških ozemelj (Ogrska, Lombardija, Benečija, Istra, Dalmacija). Dunajska vlada je velikonemški koncept odklonila, zaradi odklonilnega stališča Avstrije so frankfurtski poslanci potrdili malomeščanski koncept.

Leto 1848 in Slovenci

Slovenski sloji v revoluciji in njene pridobitve:

- o Metternichov odstop
- o Meščani so začeli ustanavljati narodne straže in garde
- o Delavci razbijali stekla na hišah premožnih meščanov
- o Najbolj revolucionarni so bili kmetje (nehali so izpolnjevati fevdalne obveznosti), napadali so gradove, sežigali urbarje, notranjo opremo...
- o Nezadovoljstvo se je prenehalo šele z razglasitvijo zakona o zemljiški odvezi (kmetje so bili osvobojeni fevdalnih dajatev, tlake, odškodnina za zemljo)

Nacionalne zahteve Slovencev v revoluciji:

Revolucija je prinesla odpravo fevdalizma in svobodo tiska. Izhajati je začelo večje število nemških in slovenskih časopisov (Bleiweisove novice – prvi politični časopis liberalna Slovenija). Nastajati so tudi začela prva društva. Svoboda tiska je povzročila nacionalne ideje o nujnosti združitve slovenskega narodnega ozemlja ne glede na deželne meje (med študenti in izobraženci, Matija Majar – avtor Zedinjene Slovenije).

Zahteve Zedinjene Slovenije:

1. Zedinjenje vseh slovenskih dežel v eno celoto (Štajerska, Kranjska, Koroška, Goriška, Trst, Istra, Prekmurje, Benečija)
2. Slovenski parlament

3. Enoten slovenski jezik v šolah in uradih
  4. Slovensko univerzo
  5. Zahtevali so malonemški koncept združenja Nemcov
- Program konkretnega uspeha ni doživel. Ni zajel najštevilčnejšega sloja (kmetov).

Neoabsolutizem in Slovenci

Bachove reforme in njihov pomen:

Oktorirana ustava je bila odpravljena. Bachov absolutizem je uvedel nemščino kot uradni jezik. Izrazito birokratski centralistični sistem se od predmarčnega razlikuje po tem, da država modernizira z reformami. Odpravljena sta bila svoboda tiska in združevanja. Reforme:

1. Upravna (Avstrija je bila razdeljena na politične in sodne okraje, najmanjše enote so bile občine)
2. Šolska (v gimnazijah je uvedel maturo)
3. Cerkvena (sporazum s katoliško cerkvijo, večji vpliv cerkve v šolah)
4. Štetje prebivalstva

Vpliv neoabsolutizma na razvoj slovenskega naroda:

- o Kulturno področje (literarno ustvarjanje – Levstik)
- o Večina slovenskih časopisov je prenehala izhajati, ostale so le Bleiweisove novice
- o Čas političnega mrtvila (ko se o programu Zedinjene Slovenije ne govori)

Največji dosežki slovenskega narodnega gibanja:

1. Škof Anton Slomšek (Bil je narodni preroditelj, pesnik. Leta 1859 je prenesel sedež lavantinske škofije iz ponemčenega Št. Andraža v Maribor. V Mariboru je uveljavil cerkveno središče. Dotlej je bila samo ljubljanska škofija. Pisal je učbenike v slovenščini.)
2. Leta 1851 je bila ustanovljena knjižna družba Sv. Mohorja, ki je vsako leto izdajala dobre in poceni knjige. Prebujala je narodno zavest.
3. nastanek Kozlarjevega zemljevida s slovenskimi imeni označenega z vsemi slovenskimi ozemlji – Zemljevid Slovenskih dežel. V javnost je prišel šele leta 1861.